

РЕЦЕНЗІЇ

Олександр Стишов

ЛІНГВОКОГНІТОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ

(Яремко Ярослав. *Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації*. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – 436 с.)

Українська політична термінологія неодноразово привертала увагу дослідників, що вивчали її здебільшого у власне лінгвістичному аспекті. Однак синтетичної характеристики терміна-політоніма – на перетині когніції та комунікації – досі не було. Звернення до проблеми людського чинника у термінологічному процесі визначило антропоцентричну спрямованість наукового дослідження Ярослава Яремка.

Автор поставив перед собою складну і водночас актуальну мету – через розширення дослідницької парадигми від структуралістської до антропоцентричної висвітлити новітню природу терміна-політоніма, його значення та функції у сучасному політичному дискурсі, окреслити концептуалізацію української політичної картини світу національною комунікативною особистістю, осмисливши при цьому новаторську роль І. Франка – фундатора української школи політичного мислення й ідей психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації в українському мовознавстві.

Монографія побудована на великому фактичному матеріалі, почерпнутому з текстів української публіцистичної, художньої та наукової літератури, мови засобів масової інформації. Залучено як лексикографічні, так й історичні джерела, а також враховано дані, які містяться в працях із питань політології, історії, філософії, літератури, культури українського народу.

Структура дослідження належно продумана, тож його розділи взаємозв'язані і взаємозумовлені. У першому розділі поставлено й проаналізовано низку теоретичних проблем: семантика словесного знака як синтезу взаємодії когнітивних і мовних структур; термін і дискурс; прагматичний аспект терміна-політоніма; типологія політонімів у сучасній українській політичній комунікації; політична картина світу: особливості етнокультурної стереотипізації і функції політонімів; політична термінологіка у лінгвокультурному вимірі: зіставний аспект. Методологічною базою для розв'язання окреслених проблем служить опора на ті міждисциплінарні принципи, які розкривають взаємодію *мови-культури-свідомості*. Ґрунтовна обізнаність Я. Яремка зі здобутками новітньої лінгвокогнітологічної думки (А. Вежбицька, Ф. Бацевич, В. Жайворонок, А. Загнітко, В. Іващенко, Ю. Карпенко, Р. Кісь, В. Кононенко,

В. Маслова, О. Селіванова, М. Скаб, Ю. Степанов та ін.), глибоке осмислення термінологічних явищ і процесів у синтезі когніції та комунікації уможливили високий рівень наукової новизни дослідження. Вона полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві доведено закономірність виникнення в значеннєвій структурі терміна-політоніма поряд із сигніфікативним компонентом також конотативного компонента як носія ідеологічного гена, чим спростовано семасіологічний стереотип, що нібито на мовному рівні у політичному терміні «конотації відпадають»; простежено семантичну еволюцію терміна-політоніма у напрямі формування триєдиного (поняттєвого, імплікативного, емотивного) прагматичного значення, породженого комунікативно-прагматичним полем мовця; окреслено функції політонімів у реальному комунікативному процесі; обґрунтовано, крім притаманної усім термінам інтелектуально-пізнавальної функції, також специфічні функції політичного терміна: інтерпретаційно-ідеологічну, апологетичну, кумулятивно-ретрансляційну, емергентну, функцію комунікативної мімікрії (авторської та функціональної); проведено типологічну класифікацію політонімів у політичному дискурсі початку ХХІ ст., де автор розмежовує: *політоніми-терміни, політоніми-номени, політоніми-ідіоми, політоніми-перифрази, політоніми-символи, політоніми-перформативи, політоніми-гасла*.

Всебічний і компетентний аналіз термінологічних процесів у політичній комунікації дав можливість дослідникові чітко ідентифікувати особливість терміносистеми сучасної політології. Будучи підмвою загальнолексичної системи, вона, з одного боку, пов'язана з мовою науки (інтелектуально організованою логіко-поняттєвою сферою), тобто з науковою картиною світу, породженою науковою свідомістю, з іншого – із загальнонародною мовою (щоденним політичним життям лінгвокультурної спільноти), тобто з національно-мовною картиною світу, сформованою так званою «наївною» свідомістю, не асимілюючись повністю жодною із них. Таке проміжне місце політичної термінології, за спостереженнями автора, зумовлене синкретичним характером притаманної для неї концептуалізації – як логіко-поняттєвої, так і емотивно-оцінної. Цілком слушно наголошено, що семантична автономність політичної термінології впливає із основного призначення політичної науки – створення системи громадського, політичного виховання, яке здійснюється через систему загальнозрозумілих понять слів і їх носів – *термінів*.

Цінною і новою в сучасному українському термінознавстві є аналітична думка науковця про дискурсний характер терміна. Саме у дискурсі оптимально здійснюється семантична самореалізація терміна, де він набуває тих смислових конфігурацій, які створюють фон культурної аперцепції (психолінгвістичне значення), і водночас набуває конкретного *тут і вже* прагматичного значення. Інформація, локалізована в суб'єктивному прагматичному компоненті значення політоніма,

зумовлена національно-культурною специфікою світосприйняття. Вона є свідченням множинності, неповторності, суперечливості політичної дійсності, а відтак – неодновимірної, варіативної мовної концептуалізації цієї дійсності, умотивовано резюмує Я. Яремко (С. 379).

На особливу увагу заслуговує другий розділ «Мова в антропоцентричній парадигмі Івана Франка – засновника національної школи політичного мислення». У ньому зроблено вагомий крок на шляху пізнання «Франка незнаного» (Є. Маланюк) у двоєдиній іпостасі: як мовознавця, чиї ідеї стали засадничими для утвердження в українському мовознавстві основ психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації; як філософа-націєтворця, чиє політологічне вчення заклало не просто підвалини сучасної політології, а стало доленосним, науково обґрунтованим «*проектом майбутнього української нації*» (підкреслення О. Пахльовської). Давно назріле і перезріле завдання висвітлити новаторську роль І. Франка у царині лінгвістики і політології продиктувало потребу актуалізувати ті ідеї, які сформували унікально цілісну філософсько-психолінгвістичну концепцію мислителя. Дослідник переконливо довів, що витоки проблем, до яких звертається сучасна лінгвокогнітологія (взаємозв'язок мови і мислення; головні функції мови; вплив людини на мову і мови – на людину), простежуємо ще у філософії мови В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя і О. Потебні – основоположників психологічного напрямку у мовознавстві. Коло послідовників В. фон Гумбольдта буде в історіографічному аспекті адекватнішим, якщо стануть належно поціновані новаторські за своїм характером лінгвістичні ідеї І. Франка. Адже саме на час розквіту лінгвістичного психологізму припадає його науково-мисленнєва діяльність. Як учений-енциклопедист і революціонер у царині думки і духу, Франко не творив науку для науки, справедливо наголошує автор монографії і стверджує: «Завдяки наснаженій інтелектуалізмом культурно-подвижницькій праці він кардинально модернізував українську когнітивну картину світу, прищепивши у свідомості тогочасного бездержавного українського суспільства прагнення до вищих цінностей, загальнолюдських та національних. Тому такими органічними у концептосфері мислителя є *народ, нація, свобода, держава* як базові концепти українського політичного світотворення» (С. 230).

Послідовно здійснюючи ретроспективний аналіз когнітивістських ідей вченого на широкому матеріалі (науковому, публіцистичному, художньому), дисертант розкриває їх перспективу, методологічний перегук із засадами сучасної когнітивної лінгвістики. Цю тезу конкретизовано лінгвокогнітивістськими міркуваннями І. Франка: «Нам усім, і письменним, і неписьменним, годиться знати нашу бувальщину, знати те, що думали, як боролися і як дивилися на світ наші прадіди. Годиться нам знати і те, що ми не вчорашні, що наше слово було колись у честі і повазі і служило для виявлювання високих думок, мудрих законів і

щирого чуття». У наведеному зверненні І. Франка до своїх сучасників, яке опирається на етично-когнітивний імператив *«годиться знати...»*, сконденсовано низку ключових понять (переважно імпліцитних) новітньої когнітивної лінгвістики. Це, по-перше, поняття *мовної картини світу і архетипної семантики* (*«як дивилися на світ наші прадіди»* крізь *«наше слово»*); по-друге, реалізувавши цей імператив, можна простежити закономірності формування *національного менталітету*, що проявляється передусім в характері, способі мислення і способі поведінки (*«що думали, як боролися [...] наші прадіди»*), простежити через історичний розвиток національної концептосфери, зафіксованої у семантичному просторі *«нашого слова»*, зміни у світогляді й аксіології українства (*«ми не вчорашні»*, *«наше слово було колись у честі і повазі»*), тобто певною мірою провести *концептуальний аналіз*, попри відомий різнобій у тлумаченні цього поняття; по-третє, у наведеному контексті окреслено контури будови слова-концепту, зокрема його поняттєвого та аксіологічного компонентів (*«наше слово служило для виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого чуття»*); нарешті, тричі повторене ключове у зверненні слово *знати* стверджує, що джерелом формування *національної когнітивної картини світу* є знання про *«нашу бувальщину»*, про національне буття, сформоване у свідомості народу (С. 382–383).

Впадає в око, що у концепції мислителя провідним є націософський підхід до оцінки мовних явищ. Невипадково він радикалізував ідею В. фон Гумбольдта про мету мови, яка, на думку німецького вченого, полягає у мисленнєвій налаштованості носіїв мови, адекватності цілей мовця і адресата. Позаяк метод корелятивного аналізу передбачає встановлення взаємозв'язків досліджуваних явищ, то Я. Яремко вміло ним послуговується, зокрема окреслюючи роль мови у світоглядній парадигмі І. Франка: *«Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? [...] А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: «Pardon, ти не маєш до вибору (підкреслення І. Франка); в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою»*. Опіраючись тепер уже на контекстуально-інтерпретаційний аналіз, спрямований на *«додумування»*, *«дешифрування»* висловленого, автор монографічної праці як науковець-когнітивіст по-когнітивістськи проникливо узагальнює: *«Як бачимо, у концепції Франка мова – це не лише засіб взаєморозуміння між мовцем та адресатом, а й засіб автокомунікації, тобто внутрішнього діалогу людини із собою. Відмова від своєї мови – це відмова від себе, наслідком чого є не просто когнітивний дисонанс, а «окалічення своєї душі», її екзистенційне спустошення»* (С. 384).

Взагалі будь-який текст (а Франків особливо) є складною лінгвосеміотичною структурою, декодування якої потребує від адресата залучення логічних, психологічних, соціальних, лінгвістичних та ін.

чинників і знання. Особливого вміння читати між рядками потребують політичні тексти, які насаджуваними ідеологемами і стереотипами здатні творити у побутовій свідомості наївного адресата паралельну реальність. Тому у монографії велику увагу звернено на історичну значущість Франкового політологічного вчення, його внесок у сучасну теорію комунікації. Аналітичним розумом, проникливою історіософською інтуїцією Каменяр у статті «Що таке поступ?» (1903) зумів розгледіти за привабливими *«вселюдськими фразами»* про *«національні ідеали»*, *«соціальну демократію»* фальшиву суть *«життя в Енгельсовій народній державі»*, де *«власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною»*. Тож ще задовго до виникнення політичної лінгвістики, яка досліджує політичну комунікацію й маніпулювання свідомістю масового адресата, Франко проникливо розкрив механізми маніпуляційних стратегій і тактик. В умовах сьогодення, коли комунікативна, а відтак і політична поведінка наївного адресата піддається тотальному маніпулятивному тиску в ЗМІ, Франкове політологічне вчення, створена ним *«школа політичного думання»* аж ніяк не втратили своєї актуальності (С. 385–386). За аналітичними спостереженнями автора, це вчення заклало підвалини не лише для становлення терміносистеми сучасної політології, а й ідейно-духовну основу для становлення української людини державницького типу – новітніх каменярів. Тому такою органічною у націософському дискурсі мислителя є ідея *«цілого чоловіка»*, концептуальному аналізу якого у монографії відведено чимало місця. Загалом постать Франковознавця у візії Я. Яремка – це новий і вагомий внесок у скарбницю лінгвістичного франкознавства.

Комплексну лінгвістичну характеристику концептуальних понять сучасної політології увиразнює третій розділ *«Концептосфера українського політичного дискурсу»*. У ньому висвітлено концептуалізацію української політичної дійсності свідомістю національної мовної (комунікативної) особистості. У зв'язку з цим змодельовано стратифікацію концепту як цілісного психоментального смислоутворення, структура якого (образний, поняттєвий, аксіологічний та адоративний компоненти) згідно з авторським припущенням є когнітивним (внутрішнім) відбитком ієрархічної структури комунікативної особистості (мотиваційного, когнітивного, вербально-семантичного та трансцендентного рівнів). Повз увагу читача цього розділу не можуть пройти й інші авторські інновації: так, оновлено зміст поняття *«концептосфера»*, яка постає не лише як сфера знань, уміщених у свідомості народу (людини), а й як синтез знань і віри в широкому значення цього слова: чи в Бога, чи в Провидіння, чи в історію, чи в ідею, чи, зрештою, як Франкові Каменярі, у себе, у власні сили – загалом у те, що не доводиться і не може бути доведеним логічно. Оскільки існуюча в психології ієрархічна модель мотивації людських потреб (біологічні потреби; безпека; взаємовідносини; необхідність поваги;

потреба самореалізації) не виповнює духовної структури людини, то концепт «*цілого чоловіка*» в осмисленні І. Франка умотивовує потребу ввести в дослідницький когнітивно-комунікативний апарат синонімічне поняття «*концептуальна особистість*». За оцінною характеристикою Я. Яремка, йдеться про таку ментально і духовно згармонізовану особистість, що є носієм певних ідеалів, переконань, духовних імперативів, які формують систему цінностей людини і які вона повинна постійно втілювати у життя.

Особливе зацікавлення викликає концептуальний аналіз базових концептуальних понять національної політичної культури: власне концепту *політика*; концепту *держава*; концептів *народ*, *етнос*, *нація*; концептів *воля*, *свобода*. Розкриттю їх змісту сприяє продумане і вміле використання передусім когнітивно-дискурсного аналізу, який, опираючись на психолінгвістичне (психологічно реальне) значення слова і прагматичне (експліцитне та імпліцитне), виражає концептуалізацію світу на глибинному, семантично прихованому рівні й інтерпретує внутрішній (смысловий) зміст концепту. У поєднанні із мовною та культурною семантикою когнітивно-дискурсивний аналіз сформував комунікативно-релевантну частину концепту і забезпечив цілісність концептуального аналізу. Його глибина і використана у монографії наукова база є досить потужною і переконливою.

Незважаючи на різноманітність і ґрунтовність висвітлених у науковій праці проблем, вона, очевидно, не вичерпує ядра тих концептуальних понять, що пов'язані з осмисленням сучасної політичної дійсності. Так, поза межами рецензованої монографії залишились такі політологічно й культурно значущі концепти, як *влада*, *демократія*, *право*, *незалежність* та ін. Творчі пошуки дослідника стали б зрозуміліші, якщо б чіткіше окреслити методіку концептуального аналізу з огляду на неоднозначність трактування цього поняття. У цьому контексті видається доречним залучення асоціативного психолінгвістичного експерименту, який би квантитативно уґрунтував й осучаснив вибір ключових концептуальних понять сучасної політології.

Однак висловлені зауваження й побажання не можуть знизити високої загальної оцінки рецензованої праці. Теоретичні положення про особливості концептуалізації сучасної політичної дійсності, а особливо – осмислення новаторської ролі І. Франка, його філософсько-психолінгвістичної концепції, висновки, який дійшов дисертант, дають усі підстави вважати рецензовану монографію Ярослава Яремка оригінальним і фундаментальним науковим дослідженням. Воно, безсумнівно, збагатить і поглибить розвиток сучасної української лінгвокогнітологічної і політологічної думки.

Рецензія надійшла до редколегії 21.05.2015